

УДК 349.6

І. В. ГИРЕНКО, канд. юрид. наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОСЛИННИЙ СВІТ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Ключові слова: рослинний світ, довкілля, права охорона, навколишнє природне середовище, природні ресурси

Рослинність є найважливішим компонентом біосфери, без якого остання існувати не може. Рослини є першоджерелом життя на землі і поділяються на наземну, ґрунтову, водну та підземну рослинність.

Охорона навколишнього природного середовища відноситься до глобальних проблем, життєво важливих для всього людства. Розвиток науково-технічного прогресу значно поглибив масштаби і можливості людини у сфері природокористування. На сьогодні фактично не існує жодного місця на Землі, де б людина тією чи іншою мірою не впливала на природу. На жаль, охорона навколишнього природного середовища у нашій державі ще не стала внутрішньою потребою і переконанням більшості членів нашого суспільства. Відповідно зростає роль держави перед суспільством, яка повинна забезпечити належну охорону навколишнього природного середовища. Відсутність ефективних механізмів забезпечення належного збереження довкілля спонукає державу до пошуку нових більш ефективних і дієвих механізмів застосування законодавства з метою збереження природи для теперішнього та майбутнього поколінь.

Відправним моментом дослідження зазначеної проблематики стали наукові праці В.І. Андрійцева, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, В.В. Костицького, Н.Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги тощо. Звідси, метою цієї статті є висвітлення теоретичних питань, пов'язаних із

правовою охороною навколишнього природного середовища.

Навколишнє природне середовище є самодостатньою об'єктивною реальністю, яка здатна існувати без будь-якого стороннього втручання і не залежно від людського усвідомлення закономірностей її функціонування. Проте життя людини та існування суспільства завжди були і залишаються об'єктивно пов'язаними з природним середовищем та використанням природних ресурсів. Питання правової охорони рослинного світу неможливо розглядати без охорони навколишнього природного середовища. Виходячи із того, що серед науковців існують різні підходи щодо визначення правової охорони навколишнього природного середовища, вважаємо за доцільне розглянути це питання.

Аналіз праць науковців щодо визначення правової охорони рослинного світу показує, що її розглядають у вузькому і широкому розумінні. У першому випадку – як заборону чи обмеження використання рослинного світу на окремих територіях, тобто виділення певних територій, природних об'єктів, комплексів, які підлягають особливій охороні у зв'язку з їх природоохоронними, науковими, естетичними та іншими цінностями. У другому – це процес, який здійснюється повсякденно, полягає у регулюванні відносин, пов'язаних із раціональним використанням, відтворенням і охороною рослинного світу [1, с.107].

Під поняттям правової охорони навколишнього природного середовища Ю.С. Шемшученко розуміє систему державних та громадських заходів щодо управління цілеспрямованою організацією цього середовища, збереження природного комплексу й раціонального використання природних ресурсів з метою безперервного розвитку народного господарства країни і на цій основі максимально повного задоволення матеріальних, духовних потреб людини [2, с.21]. Окрім того, академік навколишнє природне середовище визначає як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів. Він зазначає, що це середовище є складною екосистемою, якій властиві не тільки суто природні, а й природно-антро-

погенні закономірності. До природних ресурсів у широкому значенні він включає усі природні блага, які слугують задоволенню потреб людини, а у вузькому – природні джерела для задоволення потреб матеріального виробництва [3, с.12–13].

Інший підхід до розуміння правової охорони навколишнього природного середовища демонструє В.В. Петров, який розглядає правову охорону навколишнього природного середовища як сукупність правових норм і правовідносин, що виникають на основі їх застосування, скерованих на здійснення заходів з охорони й захисту лісів від знищення, забруднення, зменшення їх продуктивних властивостей, раціонального використання, відтворення лісів, підвищення їх середовищезахисних і кліматично регулюючих властивостей для задоволення екологічних, економічних, культурно-оздоровчих потреб народного господарства та громадян, забезпечення якості навколишнього середовища [4, с.372].

Представник третього підходу Н.Т. Осипов під правовою охороною навколишнього середовища розуміє встановлений державою об'єм прав і обов'язків суб'єктів права в їх відношенні до навколишнього природного середовища, правила поведінки, обов'язкові для всіх членів суспільства, виконання їх виключає порушення екологічної рівноваги в процесі природокористування і тим самим не призводить до негативних наслідків для нормального розвитку та існування спілкування з навколишнім середовищем [5, с.50].

Таким чином, три виділені основних підходи до визначення поняття правової охорони навколишнього природного середовища зводяться до того, що це: по-перше – сукупність певних заходів, способів або засобів, передбачених у законодавстві; по-друге – сукупність правових норм, встановлених державою обсяг прав і обов'язків, правила поведінки; по-третє – комплекс правових норм, правовідносин, що виникають під час їх реалізації.

Разом із тим, П.В. Мельник, не погоджуючись із визначенням правової охорони, зазначає, що найбільш достовірним і таким, що заслуговує уваги, твердженням, є те, що під

правовою охороною доречно розуміти сукупність правових норм та правовідносин, які виникають на підставі їх застосування [1, с.109].

Такий підхід дещо звужує поняття правової охорони рослинного світу. На нашу думку правова охорона здійснюється не тільки на стадії застосування правових норм, але повинна охоплювати і такі важливі складові охорони як: правову політику держави у цій сфері; законодавче та інформаційне забезпечення; раціональне використання; державний і громадський контроль; і безумовно вжиття відповідних правових заходів у разі порушення.

Окрім того, серед науковців вживаються різні термінологічні поняття «охорона природи», «навколишнє середовище», «природа», «навколишнє природне середовище», складовою яких є рослинний світ.

Як зазначає В.В. Костицький, поняття «навколишнє середовище» – одна з найбільш фундаментальних категорій сучасної науки і практики, що стоїть в одному ряді з такими категоріями як світ, економіка, суспільство. Саме навколишнє природне середовище, а не природа, є інтегрованим об'єктом правового регулювання суспільних відносин з приводу природи, відповідно як до національного, так і до міжнародного права [6, с.53].

Російський науковець М.М. Брінчук під поняттям «природа», «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище» розуміє їх тотожність [7, с.48–57].

Навколишнє середовище, таким чином, означатиме і навколишнє природне середовище, тобто сукупність природних систем, природних об'єктів і природних ресурсів, включаючи повітря, воду, землю (грунти), надра, тваринний і рослинний світ, а також клімат і ближній космос в їх взаємозв'язку і взаємодії. Водночас, як зазначає В.В. Костицький, терміну «навколишнє середовище» або «навколишнє природне середовище», більш адекватно відповідає український термін «довкілля», який стараннями В.В. Костицького потрапив у проект ухваленої у 1996 р. Конституції України і став конституційним [6, с.54].

Викладене дає підстави стверджувати, що такий природний об'єкт як рослинний світ є

невід'ємною складовою природних ресурсів – найважливішого компоненту навколишнього природного середовища, що охороняється, використовується і відтворюється для матеріальних, оздоровчих, культурних і естетичних потреб суспільства.

Теза про взаємодію людини і суспільства з природним середовищем на різних етапах їх існування у прикладному вираженні надала підстави І.І. Каракашу умовно називати це природокористуванням [8, с.298–299].

Акцентуючи увагу на природноресурсових відносинах, які можуть розглядатися як відособлені відносини, не слід забувати, що вони носять комплексний характер, оскільки об'єднують відносини щодо використання рослинного світу та інших природних ресурсів, залишаючи особливості правового регулювання їх використання у межах диференційованих галузей природноресурсного законодавства.

В.І. Андрейцев виділяє природноресурсові відносини (виникають з приводу використання окремих природних ресурсів) – земельні, водні, лісові, гірничі, фауністичні, з використанням атмосферного повітря; охоронні відносини – природоохоронні (відносини з охорони довкілля в цілому, в галузі охорони окремих природних ресурсів і ландшафтів, в галузі охорони об'єктів і територій природно-заповідного фонду, в галузі охорони екосистем і комплексів, в галузі охорони оздоровчих і рекреаційних зон і територій); антропоохоронні (відносини з приводу охорони життя і здоров'я людини від небезпечних антропогенних впливів, негативного впливу стихійних лих природи та природних явищ) [9, с.15].

Рослинний світ є однією із складових природних багатств нашої держави і разом з іншими його елементами має неперевершену значимість як природне явище на планеті. Охорона рослинного світу, як об'єкта навколишнього природного середовища має надзвичайно важливе значення. На законодавчому рівні рослинний світ визнано самостійним природним об'єктом, що підлягає правовій охороні. Охорона рослинного світу відноситься до глобальних проблем, які є життєво важливі для всього людства. У період науко-

во-технічного прогресу, різних форм господарювання вплив людини на природні ресурси в цілому, у тому числі й рослинний світ, набув незворотних глобальних проблем.

Аналіз вищенаведеного законодавства дає підстави зазначити, що відносини природноресурсного законодавства, з поміж іншого, охоплюють усю сукупність рослинного світу та його об'єктів, які підлягають правовій охороні під час використання і відтворення.

Тлумачення рослинного світу як природноресурсного об'єкта міститься у Законі України «Про рослинний світ». Як стверджує академік А.П. Гетьман, цей Закон є першим в екологічному законодавстві нормативно-правовим актом, яким на рівні закону були системно врегульовані суспільні відносини, пов'язані з використанням, відтворенням та охороною рослинного світу [10, с.440].

Проте в юридичній літературі серед науковців дискутується питання, які об'єкти відносити до рослинного світу.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення Закон України «Про рослинний світ» відносить лісові ресурси державного значення [11]. Тобто, складовою частиною об'єктів рослинного світу виступають лісові ресурси державного значення. Обґрунтування такого підходу законодавця полягає у тому, що протягом тривалого часу рослинний світ розглядався як складова лісових ресурсів.

Слід зазначити, що в особливій частині підручника «Екологічне право України» правовій охороні рослинного світу, на відміну від тваринного світу, атмосферного повітря, охорони надр тощо, не присвячений окремий розділ, який би регулював правову охорону рослинного світу. На думку автора, поряд з охороною лісів чинне екологічне законодавство передбачає охорону рослинного світу [12, с.223].

З поняттям лісу, на думку Н.Р. Кобецької, пов'язане інше, не так давно визначене в законодавстві, суміжне поняття – рослинний світ. На її погляд, аналіз Закону «Про рослинний світ» дає підстави вважати, що ліс є складовим об'єктом рослинного світу, а Закон України «Про рослинний світ» в багатьох положеннях дублює норми Лісового кодексу

України [13, с.210–211]. У цьому контексті слід зазначити, що в навчальній літературі останніх років окремим підрозділом виділяється розділ щодо правового регулювання охорони рослинного світу і обґрунтовується необхідність розмежування понять та природних об'єктів – ліс і рослинний світ [14, с.218–228]. Зокрема, зазначається, що до основних видів рослинного світу з позицій його правового регулювання слід віднести: природні лісові ресурси; природну рослинність, що належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення. Найбільш повно з усіх названих видів урегульовані відносини, що виникають в процесі використання, відтворення та охорони лісових ресурсів. Що стосується природної рослинності, яка не належить до лісового фонду, то правова основа її захисту протягом багатьох років була відсутня. Саме ця прогалина в регулюванні рослинного світу була заповнена Законом України «Про рослинний світ» [15, с.236].

Білоруський науковець Д.М. Демичев акцентує увагу на тому, що в екологічному законодавстві та юридичній літературі визначається склад рослинного світу, до якого відносять: ліси, нелісова деревинно-чагарникова рослинність; флора, яка зростає на землях водного фонду; природні пасовища на землях сільськогосподарського призначення; рослинність, що занесена до Червоної книги [16, с.153]. Такий підхід науковця значно розширює склад рослинного світу. На думку А.П. Гетьмана, до рослинного світу слід відносити лише дикорослі рослини [10, с.441].

Забезпечення охорони рослинного світу є однією із функцій держави. У правовій державі законодавству належить визначальна роль у вирішенні питань правової охорони рослинного світу. Його завданням є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, з метою попередження зникнення таких видів із природи, забезпечення збереження їх генофонду.

На жаль, у багатьох випадках, декларативність норм екологічного, у тому числі й фло-

ристичного законодавства, породжує негативний вплив на всю сферу природних ресурсів. Як зазначає Н.І. Хлуденьова, екологічне законодавство значною мірою формувалося під впливом природничих наук та їх представників, які перебільшували роль закону у регулюванні суспільних відносин, що виникають у сфері довкілля та природокористування. Це призвело до того, що в екологічному законодавстві велику питому вагу мають норми загального (по своїй суті декларативного) характеру та як, наслідок, переважають численні посилання на акти підзаконного рівня, що у свою чергу стимулює виникнення законодавчих колізій [17, с.72].

Зміст поняття охорони довкілля (навколишнє природне середовище) включає охорону природних ресурсів і охоплює його складову – охорону рослинного світу; раціональне природокористування охоплює його складову – використання рослинного світу; забезпечення екологічної безпеки безпосередньо пов'язане з охоронного рослинного світу.

Стан реалізації функцій та завдань держави у сфері охорони рослинного світу не відповідає вимогам сьогоденню. Держава не повною мірою контролює порушення громадянами та юридичними особами законодавства у сфері рослинного світу, не управляє належним чином механізмом реалізації нормативно-правових актів, норми яких регулюють цю важливу для суспільства сферу суспільних відносин, а отже поступово втрачає керованість цим процесом. Практично не вирішені питання належного розмежування управління сферою рослинного світу.

З урахуванням сучасного рівня суспільних відносин правове регулювання рослинного світу, як об'єкта охорони навколишнього природного середовища, повинно відігравати провідну роль у вирішенні питань охорони, використання та відтворення рідкісних видів рослинного світу. Нагальним є необхідність запровадження ефективного державного регулювання економічних та організаційних засад управління рослинним світом шляхом створення відповідної законодавчої та нормативної бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник П. В. Правова охорона рослинного світу / Мельник Петро Васильович // Університетські записки. Право. – 2010. – № 1. – С. 106–112.
2. Шемшученко Ю. С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наук. думка, 1976. – 276 с.
3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. – К. : Юрид. л-ра, 2008. – 720 с.
4. Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР : учебник / В. В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1984. – 384 с.
5. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР / под ред. Н. Т. Осипова. – Ленинград : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1979. – 200 с.
6. Костицький В. В. Екологічне право України : підручник / В. В. Костицький. – Дрогобич : Коло, 2012. – 360 с.
7. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды) / М. М. Бринчук. – М. : Юристь, 1998. – 668 с.
8. Каракаш І. І. Проблеми предмету природоресурсного права та його формування як комплексної правової галузі / І. І. Каракаш // Правове регулювання аграрно-земельних та природноресурсово-екологічних відносин : зб. вибраних ст., доп. та рецензій (1997–2007). – 2007. – 430 с.
9. Андрейцев В. І. Екологічне право: курс лекцій : навч. посіб. [для юрид. ф-тів вузів] / В. І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
10. Гетьман А. П. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / А. П. Гетьман ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. – К. : Вид-во «Юрид. л-ра», 2008. – 720 с.
11. Закон України «Про рослинний світ» : від 9.04.1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.
12. Дмитренко І. А. Екологічне право України : підручник / І. А. Дмитренко. – 2-е вид., переробл. та доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
13. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
14. Природоресурсне право України : навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша. – К., 2005. – 376 с.
15. Екологічне право України : підручник / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – К. : Юрид. л-ра, 2005. – 352 с.
16. Демичев Д. М. Экологическое право. Особенная часть : учеб. пособие / Д. М. Демичев. – Минск : Ураджай, 2002. – 460 с.
17. Хлуденева Н. И. Коллизии в экологическом законодательстве / Н. И. Хлуденева // Журнал российского права. – 2008. – № 12. – С. 70–76.

Гиренко І. В. Рослинний світ як об'єкт правової охорони навколишнього природного середовища / І. В. Гиренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 117–121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12givnrc.pdf>

Досліджено питання рослинного світу як об'єкта правової охорони навколишнього природного середовища.

Гиренко І. В. Растительный мир как объект правовой охраны окружающей природной среды

Исследованы вопросы растительного мира как объекта правовой охраны окружающей природной среды.

Girenko I.V. Plant World as Object of Legal Protection of Natural Environment

The question of plant world as an object of legal protection of the natural environment is researched.